

2.3. TERCERA DECLINACIÓ (temes en -i / consonant)

Dins la tercera declinació, s'inclouen substantius que eren o bé de tema en -i (*nauis* 'nau'), o bé de tema en consonant (*mulier* 'dona'), així com un grup de paraules de difícil classificació flexional (com ara el nom *bos* 'bou').

Els substantius flexionats per aquesta declinació són de gènere:

- Masculí. Ex.: *hōstis* 'enemic', *hōmo* 'home', *pes* 'peu'.
- Femení. Ex.: *nāuis* 'nau', *mulier* 'dona', *tempēstas* 'tempesta'.
- Neutre. Ex.: *lac* 'llet', *līmen* 'llindar', *cōrpus* 'cos'.

Tal com succeïa en la segona declinació, masculins i femenins presenten una flexió comuna, i els neutres adopten terminacions específiques per a alguns casos.

3A. DECLINACIÓ TEMES en -i / consonant		
SINGULAR		
Cas	Terminacions	
	m / f	n
N.	-s / ∅	∅
V.	-s / ∅	∅
Ac.	-īm / -ēm	∅
G.	-īs	
D.	-ī	
Abl.	-ī / -ē	

3A. DECLINACIÓ TEMES en -i / consonant		
PLURAL		
Cas	Terminacions	
	m / f	n
N.	-ēs	-īā / -ā
V.	-ēs	-īā / -ā
Ac.	-īs / -ēs	-īā / -ā
G.	-īum / -ūm	
D.	-ībūs	
Abl.	-ībūs	

2.3.1. SUBSTANTIUS DE TEMES EN *-i*

Els temes en *-i* formen un grup de característiques morfològiques pròpies dins la tercera declinació.

Els substantius poden ser de gènere masculí (*cīuis* 'ciudadà'), femení (*nāuis* 'nau') o bé neutre (*māre* 'mar'):

Per a poder distingir les paraules de tema en *-i* de les de tema en consonant convé tenir presents aquests aspectes:

- Noms de gènere masculí o femení el nominatiu singular dels quals acaba en *-is* (*nāu-is*) o en *-es* (*clādes*) i que, a més, tenen el mateix nombre de síl·labes (anomenats 'parisíl·labs') en nominatiu i genitiu. Per exemple: *hōstis*, *hōstis* (m) 'enemic' o bé *clādes*, *clādis* (f) 'desastre'.
- Noms de gènere masculí o femení el nominatiu singular dels quals acaba en *-s* / *-x* i que, davant la terminació de genitiu singular, tenen dues consonants. Cal tenir present també que nominatiu i genitiu no tenen el mateix nombre de síl·labes (anomenats 'imparisíl·labs'). Per exemple: *ūrb-s*, *ūrb-is* (f) 'urbs', 'ciutat' o bé *nox*, *nōct-is* (f) 'nit', *sērpens*, *serpēntis* (f).
- Noms de gènere neutre el nominatiu singular dels quals acaba en *-e*, en *-al* o bé en *-ar*. Per exemple: *māre*, *māris* 'mar'; *anīma*, *animālis* 'animal'; *exēplar*, *exemplāris* 'exemplar'.

3a. DECLINACIÓ				
SINGULAR				
Cas	TEMES en <i>-i</i>			
	Terminacions		m / f	n
	m / f	n		
N.	-s / -x	-ě / -ăl / -ăr	nauĩ-s	marě
V.	-s / -x	-ě / -ăl / -ăr	nauĩ-s	marě
Ac.	- ĭm / -ěm	-ě / -ăl / -ăr	nau-ĩm / nau-ěm	marě
G.		-ĩs	nau-ĩs	mar-ĩs
D.		-ĩ	nau-ĩ	mar-ĩ
Abl.		-ĩ / -ě	nau-ĩ / nau-ě	mar-ĩ

3a. DECLINACIÓ				
PLURAL				
Cas	TEMES en <i>-i</i>			
	Terminacions		m / f	n
	m / f	n		
N.	-ēs	-ĩă	nau-ēs	mar-ĩă
V.	-ēs	-ĩă	nau-ēs	mar-ĩă
Ac.	-ĩs / -ēs	-ĩă	nau-ĩs / nau-ēs	mar-ĩă
G.		-ĩŭm	nau-ĩŭm	mar-ĩŭm
D.		-ĩbŭs	nau-ĩbŭs	mar-ĩbŭs
Abl.		-ĩbŭs	nau-ĩbŭs	mar-ĩbŭs

Observacions:

- Alguns noms de ciutats i el substantiu *rus* 'camp' conserven el cas locatiu. Ex.: *Carthagĩn-i* 'a Cartago', *rŭr-i* 'al camp'.
- Un grup de paraules que, en un principi, presentaven un lexema acabat en *-e* adaptaren la seva flexió al paradigma morfològic que proporcionaven els temes en *-i*. És el cas de substantius com ara *nŭbes* (< *nube-s*) 'núvol', *clădes* (< *clade-s*) 'desastre'. Aquests mot fan sempre l'acusatiu singular en *-em*.
- Els substantius *canis* 'gos', *iuuēnis* 'jove' i *sedes* 'seu', 'seient' fan el genitiu plural en *-um*: *cănum*, *iuuēnum*, *sēdum*.

- Els substantius *mēnsis* 'mes' i *uātes* 'poeta' presenten dues formes de genitiu plural: *mēnsum* / *mensium* i *uātum* / *uatium*.
- Són també temes en *-i* alguns altres substantius que, per la seva peculiar evolució, no encaixen en la tipologia establerta:
 - *cos, cōtis* (f) 'pedra d'esmolar' – *linter, līntris* (f) 'barca'
 - *dos, dōtis* (f) 'dot' – *uēnter, uēntris* (m) 'ventre'
 - *lis, lītis* (f) 'litigi' – *ūter, ūtris* (m) 'odre', 'bot'
 - *īmber, īmbris* (m) 'pluja'.

2.3.2. Substantius de tema en consonant

Es consideren temes en consonant els lexemes que acaben en un so consonàntic. D'acord amb el sistema fonològic llatí, els paradigmes podran ser en **oclusiva** (labial, dental o velar), **sonant** o **sibilant**.

OCLUSIVES			SONANTS		SIBILANT
Punt d'articulació	sonoritat		Punt d'articulació		s
	sordes	sonores			
LABIALS	p	b	LATERAL	l	
DENTALS	t	d	NASALS	LABIAL	m
				DENTAL	ŋ
VELARS	k	g	VIBRANT	r	

Hom pot esbrinar **el tema** d'una paraula de la tercera declinació, com ara *uīrtus uirtūtis* 'valor', 'virtut', en observar el lexema després de separar la terminació *-is* del genitiu. En aquest cas, doncs, el lexema és *uirtut-* i es tracta d'un tema en dental sorda.

3a. DECLINACIÓ TEMES en consonant		
SINGULAR		
Cas	Terminacions	
	m / f	n
N.	-s / ∅	∅
V.	-s / ∅	∅
Ac.	-ēm	∅
G.	-īs	
D.	-ī	
Abl.	-ē	

3a. DECLINACIÓ TEMES en consonant		
PLURAL		
Cas	Terminacions	
	m / f	n
N.	-ēs	-ā
V.	-ēs	-ā
Ac.	-ēs	-ā
G.	-ūm	
D.	-ībūs	
Abl.	-ībūs	

El **nominatiu del singular** dels noms de gènere masculí, femení i neutre presenta formes ben diferents com a conseqüència de l'evolució fonètica. Així i tot, val a dir que aquest nominatiu dels substantius de gènere masculí o femení podia prendre com a desinència una *-s* o bé presentar el lexema tot sol, és a dir, sense afegir cap morfema desinencial.

3a. DECLINACIÓ				
SINGULAR				
Cas	TEMES en oclusiva			
	m / f			n
N.	princep-s	uirtūs (< uirtut-s)	rex (< reg-s)	căput
V.	princep-s	uirtūs	rex	căput
Ac.	princĭp-ēm	uirtūt-ēm	reg-ēm	căput
G.	princĭp-ĭs	uirtūt-ĭs	reg-ĭs	capĭt-ĭs
D.	princĭp-ĭ	uirtūt-ĭ	reg-ĭ	capĭt-ĭ
Abl.	princĭp-ĕ	uirtūt-ĕ	reg-ĕ	capĭt-ĕ

3a. DECLINACIÓ				
PLURAL				
Cas	TEMES en oclusiva			
	m / f			n
N.	princĭp-ēs	uirtūt-ēs	reg-ēs	capĭt-ă
V.	princĭp-ēs	uirtūt-ēs	reg-ēs	capĭt-ă
Ac.	princĭp-ēs	uirtūt-ēs	reg-ēs	capĭt-ă
G.	princĭp-ŭm	uirtūt-ŭm	reg-ŭm	capĭt-ŭm
D.	princĭp-ĭbŭs	uirtut-ĭbŭs	reg-ĭbŭs	capit-ĭbŭs
Abl.	princĭp-ĭbŭs	uirtut-ĭbŭs	reg-ĭbŭs	capit-ĭbŭs

3a. DECLINACIÓ					
SINGULAR					
Cas	TEMES en sonant				
	m / f				n
N.	consul	hiem-s	homo	soror	flumen
V.	consul	hiem-s	homo	soror	flumen
Ac.	consŭl-ēm	hiem-ēm	homīn-ēm	sorōr-ēm	flumen
G.	consŭl-īs	hiem-īs	homīn-īs	sorōr-īs	flumīn-īs
D.	consŭl-ī	hiem-ī	homīn-ī	sorōr-ī	flumīn-ī
Abl.	consŭl-ē	hiem-ē	homīn-ē	sorōr-ē	flumīn-ē

3A. DECLINACIÓ					
PLURAL					
Cas	TEMES en sonant				
	m / f				n
N.	consŭl-ēs	hiēm-ēs	homīn-ēs	sorōr-ēs	flumīn-ā
V.	consŭl-ēs	hiēm-ēs	homīn-ēs	sorōr-ēs	flumīn-ā
Ac.	consŭl-ēs	hiēm-ēs	homīn-ēs	sorōr-ēs	flumīn-ā
G.	consŭl-um	hiēm-ŭm	homīn-ŭm	sorōr-ŭm	flumīn-ŭm
D.	consŭl-ībŭs	hiem-ībŭs	homīn-ībŭs	sorōr-ībŭs	flumīn-ībŭs
Abl.	consŭl-ībŭs	hiem-ībŭs	homīn-ībŭs	sorōr-ībŭs	flumīn-ībŭs

3a. DECLINACIÓ			
SINGULAR			
Cas	TEMES en sibilant		
	m		n
N.	mos	dolor (< dolos)	tempus
V.	mos	dolor	tempus
Ac.	mōr-em	dolōr-ēm	tempus
G.	mōr-īs	dolōr-īs	tempōr-īs
D.	mōr-ī	dolōr-ī	tempōr-ī
Abl.	mōr-ē	dolōr-ē	tempōr-ē

3a. DECLINACIÓ			
PLURAL			
Cas	TEMES en sibilant		
	m		n
N.	mōr-ēs	dolōr-ēs	tempōr-ā
V.	mōr-ēs	dolōr-ēs	tempōr-ā
Ac.	mōr-ēs	dolōr-ēs	tempōr-ā
G.	mōr-ūm	dolōr-ūm	tempōr-ūm
D.	mor-ībūs	dolōr-ībūs	tempōr-ībūs
Abl.	mor-ībūs	dolōr-ībūs	tempōr-ībūs

Observacions:

- Els substantius de tema en oclusiva dental, en prendre la desinència –s en el nominatiu singular, assimila el seu so, per ex.: **uirtut-s* > *uirtuss* > *uirtus*), però el seu lexema, *uirtut-*, es manté inalterat a l'ac., gen., dat. i ab. del singular i a tot el plural.
- El substantiu de tema en oclusiva velar, en prendre la desinència –s en el nominatiu singular, assimila el seu so, per ex.: **reg-s* > *rex*, però el seu lexema, *reg-*, es manté inalterat a l'ac., gen., dat. i ab. del singular i a tot el plural.
- Els substantiu de gènere neutre, com *cāput*, no prenen cap desinència en el nominatiu, vocatiu i acusatiu singulars i, per tant, el lexema no pateix cap alteració en aquests tres casos.

- En alguns substantius s'observen també petits canvis vocàlics entre el lexema del nominatiu i vocatiu singulars amb la forma que presenta a la resta de la seva flexió. Aquests canvis estan motivats per un fenomen fonètic anomenat '**apofonia**'.

Ex.:	<i>hom<u>o</u>, hom<u>i</u>nis (m)</i>	'home'
	<i>mil<u>e</u>s, mil<u>i</u>tis (m)</i>	'soldat'
	<i>prin<u>c</u>e<u>p</u>s, prin<u>c</u>ip<u>i</u>s (m)</i>	'príncep'
	<i>cap<u>u</u>t, cap<u>i</u>tis (n)</i>	'cap'
	<i>flum<u>e</u>n, flum<u>i</u>nis (n)</i>	'riu'

- Els substantius de **tema en sibilant** presenten un fenomen anomenat **rotacisme**: la sibilant en posició intervocàlica esdevenia *r*. Malgrat que en nominatiu aquesta es trobava en final de paraula i no havia de patir cap canvi, per analogia amb la resta de la flexió, alguns noms podien presentar indiferentment una forma acabada en *-s* o en *-r*. Així, per exemple: *dōlos / dōlor, hōnos / hōnor*, etc.
- Un grup de substantius també de **tema en sibilant** presenten petits canvis vocàlics entre el lexema del nominatiu i vocatiu singulars amb la forma que presenta a la resta de la seva flexió.

Ex.:	<i>cīn<u>i</u>s, cin<u>ē</u>ris (f)</i>	'cendra'
	<i>tēm<u>p</u>us, temp<u>ō</u>ris (n)</i>	'temps'

2.3.3. Particularitats de la 3a. declinació

Des d'antic, el llatí va incloure en aquesta declinació un grup de mots d'origen i característiques diverses. Els més importants són els següents:

Iuppiter, Iouis (m) 'Júpiter'

Cas	SINGULAR
N.	īuppīter (< īōuis-pāter)
V.	īuppīter
Ac.	īōuem
G.	īōuis
D.	īōui
Abl.	īōue

• *iter, itinēris* (n) 'viatge'

Cas	SINGULAR	PLURAL
N.	iter	itinēr-a
V.	iter	itinēr-a
Ac.	iter	itinēr-a
G.	itinēr-is	itinēr-um
D.	itinēr-i	itiner-ībus
Abl.	itinēr-e	itiner-ībus

• *uis, uis* (f) 'força':

Cas	SINGULAR	PLURAL
N.	uis	uīres
V.	–	uīres
Ac.	uīm	uīres
G.	–	uirīum
D.	–	uirībus
Abl.	ui	uirībus

Nota:

El genitiu *uis* que apareix a l'enunciat del mot en els diccionaris és solament producte de la unificació de criteris en l'elaboració de les entrades.

- *bos, bouis* (m/f) 'bou' / 'vaca'

Cas	SINGULAR	PLURAL
N.	bos	boues
V.	–	boues
Ac.	bouem	boues
G.	bouis	boum
D.	boui	bobus / bubus
Abl.	boue	bobus / bubus

- *sus, suis* (m/f) 'porc' / 'truja'

Cas	SINGULAR	PLURAL
N.	sus	sues
V.	sus	sues
Ac.	suem	sues
G.	suis	suum
D.	sui	subus / suibus
Abl.	sue	subus / suibus